

povijesno mišljenje?

pokušali bi, u neprilici, jer svjesni nesavladivih teškoća, čak, možda, i nedoraslosti samoj stvari, ipak, radi razčišćavanja vlastitoga bitišta, slušajući i pokušavši vidjeti ono što progovara kroz djelo Vanje Sutlića, s jedne, i nošeni vlastitim, fragmentarnim, filozofiju na metafiziku nesvodećim iskustvom, s druge strane, dati riječ povijesnome mišljenju.

povijesno mišljenje misli ono nemišljeno: ne nemišljeno u već mišljenom kao još-ne-mišljeno, nego nemišljeno u cjelini svih mogućnosti mišljenog mislivog. povijesno mišljenje živi od drugačije mislivosti onog mislivog.

mislivost onog mislivog *nepovijesnog* mišljenja jednokratno je priređena bitkom kao prisutnošću i vremenom kao sadašnjošću. mišljenje koje traži identitet, istovetnost, neproturječje prisutnosti i sadašnjosti jest metafizika. metafizika je na kraju, dovršava se, kada kroz cjelinu mogućih proturječja onoga biti-prisutno i biti-sada, dospijeva do sadašnjosti koja jest prisustvovanje, do prisustva koje kao takovo jest sada, do «vječne sadašnjosti». bitak kao sada-prisustvo zadnja je riječ metafizike. Ne ovom identitetu, ovom posredovanom neproturječju bitka i vremena, te samom «principu proturječja», skrivenom u posredujućem «i», prva je riječ povijesnog mišljenja. ono, jer je povijesno, jest nemetafizičko.

povijesno mišljenje kao nemetafizičko nije puka negacija metafizike, antimetafizika, obrtanje, odbacivanje ili čak ignoriranje metafizike. Ne metafizičkome mišljenju jest Ne bitku i vremenu, Ne onome biti svedenom na «bitost bića», Ne vremenu svedenom na bitošću bića, bitstvom predodređenu sadašnjost, Ne «načelu protuslovlja», koje svojim ili-ili omogućuje mislivost mislivog, bitivost bitivog i rastvor vremena samog u bezvremenost i njoj suprotstavljenu prolaznost onog uvremenjivog. no ovo Ne nije vanvremena, prazna, utopička, bezmjesna negacija. ono kao Ne dolazi iz jednostavne životne punine onoga biti samog nesvodivog na bitak-prisustvo i vremena samog nesvodivog na bitnu prošlost i puku sadašnjost. da metafizika sama nije u sebi otkrivanje, i, utoliko «istina» svođenja i porobljavanja onoga biti i pravog vremena, ovo živo, puno, možno Ne povijesnog mišljenja ne bi bilo niti moguće niti nužno. u metafizičkome vremenu i na njegovu kraju, povijesno mišljenje je nemetafizički glas, oglas, zov vremena-slobode. stoga, radi čistoće i drugojakosti vlastite misli mora ono ponajprije sebe razlučiti od filozofije kao metafizike, presuđujući metafizici u njoj

biti.¹ kao razlučujuće presuđivanje *nemetafizičko* mišljenje je kritika, i to radikalna, u sam korijen, tj. temporalnu strukturu bitka metafizike osvjetljujući zadiruća kritika.

kritika metafizike lučeci detemporaliziranu egzistenciju i temporalnu bit metafizike (ono biti svedeno na trajanje sveprisutnog sada) ima u vidu cjelinu metafizike, njene logičke pred-postavke i etičke, za bitnu, metafizičku praksu odlučujuće konsekvencije. Ne metafizici je ujedno Ne ontologici, teologici, kosmologici, psihologici, Ne logici i etici, s onu stranu svakog moralizma i imoralizma, na putu u pravi $\alpha\eta\equiv\lambda$, zavičaj, štoviše, domovinu. interna pak struktura metafizike, očitovana u jedinstvenom sklopu generalne metafizike (ontologika) i specijalnih metafizika, na putu žive negacije, ispostavlja, povijesnom mišljenju samom, njegovu vlastitu, u metafizici kao takovoj skriveno nazočnu, njega omogućujuću strukturu. o čemu se radi?

ontologika u sebi sabirući iznosi na vidjelo ono biti kao bitak bića, teologika, na temelju tog sabrano iznesenog, utoliko obistinjenog bitka, određuje bitost, egzistenciju i esenciju najvišeg bića, kosmologika određuje proizvedenu cjelinu bića (neprolaznu bit svijeta i prolazni bitak unutarsvjetskih bića), dok psihologika određuje bit, bitstvo onoga bića koje se sasvim iznimno, odnosi, može odnositi (i kada se odnosi jest u svom metafizičkom dignitetu) spram sebe sama (kako u svojoj biti tako i u svojoj egzistenciji), spram svijeta i unutarsvjetskih bića, spram najvišeg bića, te spram cjeline i samog bitka bića. odnos čovjeka spram sebe kao bića i spram cjeline bića moguć je na osnovu njegova bitnog odnosa spram bitka bića. taj osnovni odnos biti čovjeka i biti bitka, – kroz kritiku metafizike, tj. oslobađajući ono što se u tome odnosu odnosi, bit čovjeka i bit bitka njihovog eterniziranja –, razotkriva povijesno mišljenje kao svoj, njega samog omogućujući *povijesni odnos*. povijesni odnos jest odnos biti čovjeka, – biti ne više mišljene kao esencija, nego, temporalno, kao ono biti, čovjekovanje čovjeka, vremenovanje vremenitosti (čovjeka) –, i biti bitka, – i opet, ne bezvremene, «vječne» esencije bitka svega što jest, nego, temporalno, vremenjenje vremenosti onoga biti samog. povijesni odnos je zapravo odnos vremenjujuće vremenitosti (čovjeka) i vremenice vremenosti (onoga biti) na osnovu vremena samog kao «srži» toga odnosa. istražujući «bit čovjeka i njeno otuđenje u građanskom svijetu», već pri tim prvim, pripremnim koracima na putu k povijesnom mišljenju, Sutlić kaže: «Povijesno vrijeme

---

¹ «(– Kritika filozofije [=metafizike, B. D.] suponira njeno bitno određenje, a ovo sustav filozofijskih pojmova. Ona je dakle ujedno prikaz filozofije, bez koje povijesno mišljenje pada u prazno ništa.)), V. Sutlić, *Uvod u povijesno mišljenje*, Demetra, Zagreb 1994., str. 174. navođenje mjesta citata jest ustupak konvenciji. ova ima svoje mjesto u «demokratskom ozračju» neograničene dostupnosti svega pozvanima i nepozvanima. ipak ne treba zaboraviti: informiranost je daleko od razumijevanja, a razumijevanje nije još nikakav uvid. tko nema u vidu, prozirno, cjelinu Sutlićeva djela njemu nikakovi citati, pa ni onaj upitnik (povijesno mišljenje?) u «naslovu teme», ne znače ništa. tko vidi, taj već zna, da mi u mišljenju, danas, taj upitnik jesmo.

je veza čovjeka i bitka, srž njihova odnosa, po kojoj čovjek jest, a bitak se objavljuje, bivstvuje, tu je. Povijesno vrijeme, povezujući bit čovjeka i bit svega što jest u iskonski sklop, pronosi odnos čovjeka od bitka, po kojem izvještava čovjek o primljenoj 'vijesti', donosi je, i time se sabire za dodijeljenu povijest...»²). a u bilješki uz to mjesto: «Bit čovjeka, bit svega i njihova veza (povijesno vrijeme) nisu tri izolirane veličine; veza nije nešto naknadno između biti čovjeka, s jedne strane, i bitka, s druge. Sve troje sklapa se u cjelinu što je nazivamo *poviješću*.» drugim riječima: tu se ne radi više o transcendiranju konačnog bića u smjeru beskonačnog bića, niti o transcendiranju iz bića u bitak, nego o transcendiranju i bića i bitka u samo, odnošenje povijesnog odnosa, ili, što je isto, vremenovanje vremenitosti (čovjeka) i vremenjenje vremenitosti (bitka) omogućujuće vrijeme. po ovom transcendiranju, označenom kao «povijesni transcendentalizam», povijesno mišljenje nije samo *nemetafizičko* nego je i *transmetafizičko* (transfilozofijsko). kao transmetafizičko ovo mišljenje nije više samo kritičko i radikalno, nego, više od toga, ono nastoji oko pripremanja obrata u odnosu samom, – obrata, iz metafizičkog, nepovijesnog odnošenja u nemetafizičku, transmetafizičku, iskonsku zgodu povijesnog odnosa. po ovom intendiranom obratu iz metafizičkog odnosa esencije čovjeka i esencije bitka u povijesni odnos predesencijskog i predegzistencijskog (u transcendentalnome smislu) slobodnog vremenjenja iskonskog vremena-slobode, povijesno mišljenje ima karakter revolucionarnosti.

povijesno mišljenje kao nemetafizičko i transmetafizičko, kritičko, radikalno i revolucionarno odgovara krizi kao zbivanju susreta i razilaženja biti metafizike, metafizičkoga bitka i iskonski povijesnoga biti. kriza se tu ne očituje tek kao kritika metafizike, koja istom čisti uvjete metafizike kao znanosti (Kant), nego, upravo obrnuto, ona je izazvana «kriticismom» pripremljenom metafizikom kao sebe samu omogućujućom apsolutnom znanošću. kriza nije tek kriza nekog bića ili područja unutar metafizičkog odnosa sklopljeno-razsklopljenog u cjelinu povijesnog sklopa bitka, boga, svijeta i čovjeka. smrt boga, smrt prirode i čovjeka, odsustvo bitka koji jest kao ništa, samo su simptomi krize. kriza je kriza cjelovitosti cjeline ili povijesnog odnosa samog porobljenog, umrtvljenog metafizičkim odnosom, koji, lišen povijesnosti, nepovijesno vlada svime što se još uvijek čini i pričinja da jest. kriza kao trenutak odluke u smrtonosnoj bolesti povijesnog života odlučuje o životu ili smrti, tj. o života dostojnom življenju slobode svega što povijesno može biti, ili, života nedostojnom (metafizičkom) robovanju bitka, čovjeka, onog božanskog i prirode. u trenutku i na mjestu krize sve je u tome da se bolest preboli. ali nadilaženje u ozbiljenju, ukidanje, prevladavanje

---

² V. Sutlić, *Bit i suvremenost*, s Marxom na putu k povijesnom mišljenju, Veselin Masleša, Sarajevo 1967., str. 34–35, ²1972., str. 33–34. u drugome izdanju autor se, kako kaže, «ograničio na ono što misli da je bitno», str. 5. jedno historijsko iztraživanje dobro bi učinilo, kad bi promislilo, što je sve kao nebitno u drugome izdanju ispušteno.

metafizike, «realizacija filozofije» nije prebolijevanje. prebolijevanje metafizike zadaća je povijesnog mišljenja.

prvi i pravi, zapravo jedini sugovornik pri prebolijevanju metafizičke bolesti u krizi, usprkos bitnih konsultacija s Nietzscheom, Marxom i Heideggerom, jest i ostaje Hegel. dakako, «dijalog s Hegelom» nije razgovor s «Hegelovom filozofijom», koja, sačuvana u objelodanjenom djelu profesora Hegela, nudi materijal za strukovno-filozofijsku, više-manje učenu obradbu, tzv. znanstveni rad, što u nedostatku (povijesne) misaonosti, a ipak radi kakve-takve samoafirmacije, sebe predstavlja kao hegelijanizam, neohegelijanizam, ili, na najnižoj razini obezduhovljenog, zdravog, tj. bezumskog (da ne kažemo bezumnog) razuma kao afilozofijski, pozitivistički antihegelijanizam.

razgovor s Hegelom je razgovor s onim što kroz Hegela progovara. to je transfilozofijski sugovor-razgovor s onim apsolutnim koje kao supstancija, ili ono čemu bijaše da kroz sebe bude (utoliko prisutno), i, kao subjekt, ili ono što sebe sama u svome sadašnjem omoguće, te utoliko kao supstancija-subjekt (sebe sama osadašnjujuće prisustvo), sebe objavljuje, obistinjuje u apsolutnoj znanosti onog apsolutnog.

uvjet toga razgovora je filozofijski obrazovani, ili barem, na prvom koraku, metafizički formirani duhovni vid. to i takovo, formirano i obrazovano «duhovno oko» sebi ne dopušta nikakovo zaslijepljivanje bilo kakovom datošću, – ni predmetnošću predmeta, ni objektnošću objekta, još manje činjenicama, pojavama, fenomenima u cjelini jednog vremena, ni bilo transcendentnom bilo empirijskom subjektnošću subjekta, ali niti pukim (makar i religioznim) vjerovanjem ili čak imaginativnim dočaravanjem nerealnog, nadrealnog, irealnog, fiktivnog u tzv. umjetničkom, produktivnom ili konsumentski-pasivnom doživljavanju. ono se ne da dekoncentrirati još kako velebnim empirijskim događajima, – političkim, društvenim, historijskim, prirodnim ili egzistencijalno-individualnim –, kao što se ne da ni impresionirati nikakvim mističkim, mitskim, mitolojskim ili bilo kakovim drugim, vulgarnim, svjetonazornim inspiracijama. duhovni vid se ponajprije koncentrira, sabire u vidu, gledu, iz-gledu onoga koje sebe dajući daje sve dato, i, uspije li providjeti apsolutni vid, «ideju» u njenoj apsolutnosti, daje se u izviđanje onog neviđenog, jedva naslutivog, nečuvanog, nekazanog, čak možda nekazaljivog, – metafizički svakako nemislivog –, upravo samo po vijesti primljivog i preuzimljivog. ukratko: biva povijesnim mišljenjem.

za povijesno mišljenje razgovor s apsolutnom znanošću onog apsolutnog znači, prije svega i nakon svega, vidjeti, izvidjeti kako stvar stoji s poviješću i s mišljenjem u apsolutnome vidokrugu apsolutnoga vida, «ideje».

povijest se tu, putem onog apsolutnog, lišava svoje povijesnosti. negirana (tollere) u svojoj povijesnosti, čuva se ona (conservare) kao čisto samobivanje apsoluta, i, u punom, trostrukom smislu ukidanja, uzdiže (elevare) do apsolutne povijesti, povijesti

onog apsolutnog ili apsoluta kao povijesti. apsolutnost onog apsolutnog postaje povijesnost povijesti.

drugačije: ono apsolutno ili apsolutna ideja, kao ono vazda već kroz sebe prisutno, – «puka» «ideja slobode», po Kantu, kao čisti umski pojam –, realizira, osadašnjuje vlastitom moći i voljom sebe samu adekvatno sebi samoj, te utoliko kao istinski, kroz sebe sama realizirani i sa sobom usklađeni pojam biva i jest odista apsolutna ideja (ono apsolutno-apsolutno u *Znanosti logike*), koja je u sebi ukinula, nadišla život, spoznaju i volju, te kao ideja postala sloboda i kao sloboda jest ideja. apsolutna ideja, dalje, radi sebe same, kroz svoju drugotnost («priroda»), i u svom vlastitom elementu, duhu, kroz svoju umsku sebesvijest, realizira sebe sebi primjereno kao apsolutni duh. apsolutni duh, u negativnome smislu, kao od svakog nešto i netko (čovjek, priroda, bog) odriješeni, očišćeni i oslobođeni, i, u pozitivnome smislu «apsolutnog negativiteta», kao kroz sebe sama iz ništa sebe sama sebe proizvodeći i proizvedeni, jest duh koji u apsolutnoj znanosti u svojoj slobodi samooprisutnjeno sadašnjeci sebe zna kao duh. ovo samooprisutnjeno sadašnjjenje, «vječna sadašnjost» apsolutnoga duha, kao, takoreći, do nadživota iztjerana životnost života, jest, po načinu svoga biti, produktivno, dijalektičko i spekulativno mišljenje. u tome mišljenju ono apsolutno proizvodi, s onu stranu «teorije» i «prakse», sebe sama kao cjelinu mislivih misli, dijalektički oslobađajući sebe kroz proturječja svake bitno moguće određenosti, i dospjevši k sebi, pri sebi, sebe sama određujući, spekulativno gleda, «uživa» sebe sama u svojoj samstvenosti: apsolutnoj slobodi.

«filozofija povijesti», tj. metafizika svjetske povijesti pak kao sustavni znanstveni moment na putu samouspostave sustava apsolutne znanosti, nužno stoga poima povijest kao napredovanje, dijalektičko samooslobađanje duhovne svijesti bitne slobode. oslobodivši svijet, proizvevši svijet kao svijet slobode, povijest se kao svjetska povijest dovršava. ispunivši svoju svjetsku svrhu uzdiže se ona, ne više kao svjetska, u sferu apsolutnoga duha, kao povijest umjetnosti, religije i filozofije. moglo bi se kazati: ono što je filozofija povijesti o sebi, to je (filozofijska) povijest filozofije (i na nižim razinama, povijest umjetnosti i povijest religije) za sebe, a to jedno te isto, povijest kao znanstvena metafizika i znanstvena metafizika kao povijest, jest apsolutna znanost o sebi i za sebe. povijest apsoluta, konsekvencija koju Hegel ne izriče, postaje time apsolutna povijest, ono apsolutno jest povijest.

u apsolutnoj znanosti ukinuta i sačuvana povijest konstituira bitak apsolutnoga duha. apsolutni duh jest povijest-sloboda-život lišen vremena, bez prošlosti, bez budućnosti, kao sebe u svome jednom i jedinom, jednoobraznome vidu («ideja»), iz ništa sebe sama sebe u svojoj sadašnjosti samooprisutnjujući nadživot. i tu tek, povijesno mišljenje, živeći od povijesnosti povijesti, a ne od njene apsolutnosti, i

misleći, ne više dijalektički-spekulativno ni logičko-metafizički, nego kao mišljenje otkrivajući, pokušavajući iznijeti na vidjelo, na čitac iznijeti, samu povijesnost onog apsolutnog (apsolutne «ideje», apsolutne slobode, apsolutnoga duha), s onu stranu onto-logički raztvorenog vremena u bezvremenost i puku prolaznost, može, kako to Sutlić formulira, reći: «Ako je za Hegela ono što je intendirano kao 'apsolut' bilo najživotnije, sam život, za radikalno revolucionarno mišljenje baš to je smrt.»³

na pitanje, kako je moguće smisleno živjeti nakon Hegela, nepovijesno, metafizičko mišljenje, ne padne li u nefilozofiju, ima samo jedan mogući odgovor: «ozbiljenje», «realizacija filozofije». za razliku od filozofijske samorealizacije filozofije (=metafizika) u sustavu «filozofijskih znanosti» (istodobnost apsolutne «ideje», prirode i duha u elementu produktivnog mišljenja), tu se radi o vanfilozofijskoj, kao zadnjoj, stvari primjerenoj mogućnosti, moglo bi se kazati, podmetafizičkoj, upravo «fizičkoj», «ovostranoj» realizaciji apsolutne znanosti (kao bitka slobode) u elementu, u suprotnosti spram produktivnog mišljenja prepoznate, «zbijske», «materijalne produkcije». misao je da metafizika, apsolutna znanost, znanost slobode, može još sebe dostojno živjeti samo, ako zbiljski život sam postane «istinska sloboda». «osvjetovljenje filozofije», «ozbiljenje filozofije» putem njenog ukidanja, uzdizanje zbilje na rang «ideje» itd., različiti su izričaji povijesnog stanja stvari: viješću metafizičkog vremena nošeni povijesni sklop raz-sklopio se u dva svijeta, neživotni istinski svijet (bitne smrti) bez vremena i bezbitni, živi, zbiljski svijet prolaznog vremena. unutrašnja nužnost održavanja jedinstva toga sklopa-raz-sklopa («otuđenje») traži eterniziranje temporalnosti (u smislu prolaznosti) i temporaliziranje eterniteta (u smislu neprolaznosti). otuda potreba, kako Sutlić to vidi, «metodičke refilozofikacije Marxove misli». ono što je kroz Marxa progovorilo kao «kritika političke ekonomije» (= kritika materijalne produkcije = kritika otuđenog rada) valja uzdignuti na spekulativnu razinu. dijalektika, kao logika oslobađanja, ima i tu centralnu, posredujuću funkciju. no, dok «konstruktivna dijalektika», u Hegela, gradi sustav apsolutne slobode, «destruktivna dijalektika» kritike političke ekonomije, gradeći sustav svih kategorija kapitalom određenog načina proizvodnje-rada razgrađuje ujedno taj sustav otuđenog, kapitalom porobljenog rada, svodeći sve što jest i može biti na ono jedno jedino, «oslobođeni rad» sam. to je rad koji nije više niti uvjet egzistencije niti bit, porijeklo apsolutnoga bogatstva kao kapitala. to je rad koji radeći urađuje sebe sama kao sebe sama i radi sebe

---

³ V. Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, Povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli, Drugo, prošireno i popravljeno izdanje, Globus, Zagreb 1987., str. 101. još jednom valja istaknuti: navođenje mjesta citata tek je uputa, možda mogući putokaz u cjelinu djela. za primjereno razumijevanje kao orijentir: mjesto se nalazi u II. dijelu knjige pod naslovom *Bit rada*. «bit rada» sama sobom izaziva «urgentnost radikalno revolucionarnog mišljenja». s obzirom na «urgentnost» razlikuje se, pod IV., «unutarsvjetovno i revolucionarno mišljenje», i unutar toga, pod 7., «futurolologija i iskonsko mišljenje». tek u tom «kontekstu» ima uopće smisla govoriti o životu-apsolutu kao «smrti», – jer, *nerevolucionarno mišljenje je mrtvo mišljenje!*

sama, ili, ideja, apsolutna sloboda kao Rad. Rad, u Marxa prikriven još u humanističkoj i naturalističkoj redukciji, i u tom horizontu okarakteriziran kao «prva životna potreba», kao «proizvodnja radi proizvodnje», kao revolucijom, tj. pukim obratom *u* metafizičkom vremenu realizirano «istinsko carstvo slobode», kao komunizam, otkriva se, spekulativno, putem «metodičke refilozofikacije», kao apsolutni rad. apsolutni rad radeći uvremenjuje ono bezvremeno (sloboda kao ideja), obezvremenjuje ono prolazno, ili, kazano jezikom metafizike, radeći jest, biva, samobiva kroz sebe sama uniformni identitet, ne sinteza, onog transcendentnog i onog imanentnog.

po apsolutnome radu i bit, bitak čovjeka jest rad, i sva bića (i čovjek kao biće) jesu uradljivi uradci rada, i svijet rada, u svojoj svjetovnosti (prije ontičkog, unutarsvjetskog razlikovanja tzv. radnog i slobodnog vremena), jest svijet vremena-rada. povijesni odnos biti čovjeka i biti bitka, nošen metafizičkim vremenom, dovršava se tu u uniformnoj, ono bezvremeno i puko vremenito (prolazno) u identitetu sabirućoj, temporalnoj strukturi Rada. temporalitet biti, bitka čovjeka kao rada, Sutlić, koristeći rezultate Heideggerove temporalne fundamentalno-ontologijske analitike onoga tu-biti (Dasein), razlažući sabire ovako: «Ako rad promišljen ponajprije kao bit (*bitak*) čovjeka ima *formalno-ontologijsku* i *sadržajno-ontohronijsku* strukturu: 1) *prethodnosti* plana, projekta, svijesti..., 2) «mijene stvari s prirodom», *upućenosti* na stvari prirode i njihovog *nalaženja* već pred sobom..., 3) «preinake formi» tih stvari, «preobražavanja» kao *bavljenja* stvarima i njihovog *pribavljanja* ... – onda rad *jest* (egzistira) tako da ide samom sebi *unaprijed*, već *uvijek* upućen na stvari i stvari, i tako, transformirajući ih, *prisustvuje* pri njima. Razumijevanje *bitka* rada moguće je iz *ujednosti*, *istodobnosti* njegovog bivanja i hoda, tj. iz njegove budućnosti, bilosti i prisustvovanja.»⁴ ovo razumijevanje bitka rada iz vremenovanja vremenitosti čovjeka odgovara vremenjenju vremenosti bitka rada samog. ovu pak vremenost otkriva Nietzscheova «formula» «vječnog ponovnog vraćanja i vječnog ponovnog došašća onog jednakog». no vrijeme samo, kao sama «srž» povijesnog odnosa tu se iz-vijestilo, dokrajčilo u vremenjenju istovetnosti vremenitosti («ujednost, istodobnost njegovog bivanja i hoda») i vremenosti («vječno ponovno vraćanje») kao trajanju. vrijeme-trajanje je vrijeme-Rad kao sebe sama omogućujući i sebe sama ozbiljujući, sebe sama esencijalizirajući i sebe sama egzistencijalizirajući, kao Jedno u Svemu i Sve u Jednome sebe realizirajuća (Voljajhtijenje) Moć. jednom, u povodu Axelosovog shvaćanja vremena kao «ritma univerzalnog kretanja» u horizontu «planetarnog mišljenja», koje na tragu Marxa i Heideggera luta pustinjom realizirane filozofije, Sutlić će reći: «No ovakvo vrijeme (=ritam univerzalnog kretanja) ipak je samo vrijeme vječnog vraćanja jednakog – to je

---

⁴ isto, str. 57. u okviru «teme»: *Zadaća, horizont i vrijeme društvene kritike*, u aspektu pod naslovom «temporalna struktura kritike».

posljednja metafizička formula za vrijeme (Nietzsche) – vrijeme koje nije sabrano u logici svega što jest (Hegel), koja prekoračuje običnu verziju temporalnosti kao prolaznosti, nego je vrijeme u prolaznosti samoj sabrano do identiteta s vječnim, Hegelovski rečeno: loša beskonačnost jednog te istog. A time se – to je bit metafizike – vrijeme u svojoj vremenitosti zaustavlja u *trajanju*, jednako, kao što se u Hegela, prepušteno sebi kao samo prolaznosti, nebitnosti, zaustavlja u vječnoj logičnoj strukturi apsolutnog pojma.»⁵

bit metafizike je vrijeme koje je u svojoj vremenitosti-vremenosti zaustavljeno u trajanju. trajanje je vremenovanje-vremenjenje koje sve razlike vremenskosti nivelira. sve što jest, ukoliko traje i tako prisustvujući sadašnjuje, istodobno je i bezvremeno i prošlo i sadašnje i sutrašnje, i, ujedno nije ništa od svega toga. vrijeme-trajanje nije vrijeme Nečega. gledano iz bića kao bića ono je vrijeme Ničega, ništenje Ničega samog kao vrijeme. ovo vrijeme-nevrijeme je Moć koja u «realiziranoj metafizici» kao (apsolutni) Rad radi, tj. traje. vrijeme-Rad, kao sve što jest i sebe sama ništeće vrijeme, jest temporalno, ne više puko metafizički, nego kroz bit metafizike određeni nihilizam.

«uinterpretiravši» u Marxovo mišljenje, kako sam Sutlić kaže, «transmetafizičku problematiku povijesnog mišljenja koje je prošlo kroz katarzu jedne kritički, tj. temporalno utemeljene ontologije»⁶, povijesno mišljenje dospijeva na svoje vlastito povijesno mjesto. na ovome mjestu nihilizma – kao realizirane biti metafizike –, stoji povijesno mišljenje pod zakonom toga mjesta (toponomija). povijesno mišljenje nije niti autonomno niti heteronomno, proizvoljno ili samovoljno. zakon njegova mjesta je nužda koja, prvo, u krizi iziskuje životnu odluku «otkazivanja poslušnosti» («otkaz, odricanje poslušnosti jednoj zapovijedi»⁷) nihilizmu vremena-trajanja kao biti metafizike same i njene realizacije, i, drugo, nalaže zadaću misaonog otvaranja za iskonsko vrijeme kao «srži» povijesnog odnosa. iz toga vremena, okarakteriziranog, jednom, dijelom u neprilici, kao ono «što nikada ne bijaše a ipak će uvijek biti i što bivstvuje kao buduće u svemu prošlom, sadašnjem i pukom sutrašnjem iako se u njima ne ustaljuje»⁸, iz te iskonske budućnosti, na putu prebolijevanja biti nihilizma, imalo bi povijesno mišljenje iznijeti vijest jedne drugačije povijesti.

ocrtavajući u biti samoga sebe Sutlić kaže: «Biti izvjestilac na kraju tradicije i primatelj vijesti na početku drugačijeg doba, znači biti suvremeni vjesnik. Naslov 'filozof' više nije primjeren; taj put je zatvoren. Po vijesti smo povjesnici: naše mišljenje

---

⁵ isto, str. 245. studija pod naslovom: *Jedan pokušaj pregorijevanja epohe* (metafizika – igra svijeta – povijesno mišljenje).

⁶ *Bit i suvremenost*, ¹1967., str. 72, bilj. 1; ²1972., str. 69, bilj 1.

⁷ *Praksa rada...*, str. 157, u fundamentalnom izraživanju *Rad i bog*.

⁸ *Bit i suvremenost*, ¹str. 357, ²str. 277.

je povijesno mišljenje. Iz mûka ili radne buke razdoblja naviještamo suglasje svijeta bive koja još nije bivala, ali bude.»⁹

mogući preuzimatelj i oživotvoritelj te vijesti jest narod. «Narod stoji u epohi znanosti i rada pred izborom: hoće li biti *potpunom nacijom u cjelini* metafizičkih atributa te podložan dijalektici ukidanja, i uzdizanja na viši stupanj čuvanja, hoće li svoju 'prirodnost' i od nje dobivenu 'posebnost' (usp. Hegel, *Rechtsphilosophie*, § 346) staviti u službu svjetskog duha i rada, svjetske znanosti qua produkcije – ili će svoju zakašnjelost u svjetskoj povijesti obratiti u priliku za prigod drukčijeg iskona koji je njegova domovina.

Mora li i hrvatski narod, kao 'nepovijestan' u smislu 'filozofijske povijesti', ne u smislu 'historijske povijesti' (Hegel), sasvim poći putem i primjerom drugih naroda, kad su postajali i postali 'narodni duhovi', tj. svestrane nacije, i s njima nestati, propasti na korist i uspjeh 'svjetskog duha', svjetske znanosti, svjetskog rada, žrtvujući se pod vidom svojeg ozbiljenja za ono što je tu i bez njega ili može – *znanošću još posve nedefiniran* – nacijama epohe otvoriti, pokazati, kazati, *domovinu* do koje im je pod raznim epohalnim likovima, svima kao suvremenici biti ovog svijeta, naposljetku stalo?»¹⁰

narod pak prije svega jest jezik kroz koji bi kazivanje povijesnog mišljenja da progovori. rođen u jeziku, ali bez prisebnog naroda, potpunoma sam u neizdržljivoj zbilji lažnog, Radu robujućeg, i utoliko mrtvog zajedništva, a ipak, s povjerenjem u jezik kao zbor, sabor vremena i slobode, Sutlić je, rastajući se s Heideggerom, u knjizi *Kako čitati Heideggera*, izrekao: «Uopće, naše je mišljenje da su, po rangu koji u sebi skrivaju, slavenski jezici (a onda i naš jezik) podobniji za filozofiju i za mišljenje koje bi se nekako drugačije htjelo odrediti (ali ostaje mišljenje) od skupine romanskih, pa čak i germanskih jezika. Ako je njemački jezik par excellence jezik filozofije, onda bi slavenski jezici imali u sebi mogućnost da to budu u još većem smislu riječi, što važi i za naš jezik – da smo imali mišljenje! Sam kvalitet jezika je to dozvoljavao. Prema tome, mi se nemamo što tužiti na jezik, nego na misao koja je nedostajala.»¹¹

---

⁹ V. Sutlić, *Kako čitati Heideggera*, Uvod u problematsku razinu «Sein und Zeit»-a i okolnih spisa, August Cesarec, Zagreb 1987., str. 96.

¹⁰ *Praksa rada...*, str. 213, u iztraživanju *Narod i povijesno mišljenje*, koje iztraživanje je izvršeno u četiri koraka: I. Narod kao objekt i mišljenje na narod, II. Narod kao subjekt i mišljenje na narod, III. Narod i svijet rada, i IV. Narod i povijesni sklop. filozofijsko-metafizički («Hegelov») pojam naroda ekspliciran je u knjizi *Uvod u povijesno mišljenje*, Prvi dio: Povijest u Hegelovoj filozofiji. povijesno mišljenje, kao nemetafizičko i transfilozofijsko, računa, u razlici spram metafizičkog pojma naroda, s narodom kao svjetsko-povijesno neupropaštenim. za filozofiju, kojoj je nemetafizičko i transmetafizičko povijesno mišljenje svojevrsna propedeutika, tu iskrsava pitanje *nerođenog* naroda (narod onog nerođenog), kojega bi plodonosno, narod-rađajuće filozofiranje u njegovu istinovanju istom imalo omogućiti.

¹¹ *Kako čitati Heideggera*, str. 177.